

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
ИНСТИТУТ ЗА ИСТОРИЧЕСКИ ИЗСЛЕДВАНИЯ
СЕКЦИЯ „ПОМОЩНИ ИСТОРИЧЕСКИ НАУКИ И ИНФОРМАТИКА“

ЧАВДАР ВЕНЕЛИНОВ ВЕТОВ

**ФОТОДОКУМЕНТИТЕ (XIX – средата на XX в.) КАТО ИСТОРИЧЕСКИ ИЗВОРИ И ТЯХНОТО
СЪХРАНЕНИЕ В АРХИВНИТЕ И МУЗЕЙНИ ИНСТИТУЦИИ**

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертация за присъждане на образователна и научна степен ДОКТОР

в научна област: 2. Хуманитарни науки

Професионално направление: 2.2 „История и археология“

Научна специалност: „История на България“, шифър 05.03.21

Научен ръководител:

Доц. д.и.н. Манчо Веков

Членове на научното жури:

Проф. д.и.н. Валери Стоянов

Проф. д.и.н. Трендафил Митев

Доц. д.и.н. Манчо Веков

Доц. д-р Антоанета Запрянова

Доц. д-р Ружа Симеонова

София, 2015

Дисертационният труд е обсъден и предложен за публична защита от научния състав на секция „Помощни исторически науки и информатика“ при Института за исторически изследвания към Българската академия на науките на заседание от 16 декември 2014 г.

Дисертацията се състои от увод, изложение от четири глави, заключение, библиография и приложение с общ размер 584 страници.

Публичната защита ще се състои **на 3 април 2015 г. от 14:00 часа** в Заседателната зала на Института за исторически изследвания при БАН София, бул. „Шипченски проход“ № 52, бл. 17, ет. 3, ст. 303

Материалите по процедурата са публикувани на интернет страницата на Института за исторически изследвания при БАН (<http://www.ihist.bas.bg>)

Изследването „Фотодокументите (XIX – средата на XX в.) като исторически извори и тяхното съхранение в архивните институции“ обхваща хронологическата рамка от създаването на фотографията през първата половина на XIX в. в Западна Европа, проникването на новия изобразителен метод в българските земи и развитието му до септември 1944 г. В този период фотографията трайно се разпространява както в големите градове, така и в малките населени места, оформя се и като занаят. Снимките се превръщат в носители на разнообразни сведения за българското общество. Те отразяват създаването и развитието на свободна България. Тъй като след събитията от 9 септември 1944 г. настъпват коренни политически, социални, икономически и културни промени в българското общество, то и тази дата е възприета като горна граница на изследването. Разгледани са архивохранилища, създадени след края на Втората световна война, но в тях са представени и анализирани фотоматериали, свързани с периода преди средата на 40-те години на XX век.

Появата на фотографията през 30-те години на XIX в. е следствие както на технологичното развитие на Западна Европа, така също и на стремежа на демократизиращото се европейско общество към лесен, достъпен и възможно най-прецизен начин за отразяване на действителността. С течение на времето фотографската снимка започва да се разглежда не само като произведение на изкуството, но и като прецизен носител на информация – тя се превръща в документ за епохата.

Лесното, бързото и евтиното създаване на фотографии (в сравнение с творбите на другите изобразителни изкуства) привлича интереса на голяма част от обществото към новата техника. Фотографията притежава способността да отразява широк спектър от заобикалящата човека действителност. Поради тази причина фотографският метод, както и неговият продукт – фотографиите, се превръщат в обект на разнообразни изследвания. Разработват се проблеми, свързани със същността, философията на фотографията, с нейното техническо развитие и т.н.

Цел на дисертационния труд. Нуждата от задълбочени проучвания по отношение на фотографията и мястото ѝ в българското общество обуславя и тематиката на настоящето изследване. Дисертационният труд има за цел разработването на няколко съществени въпроса, някои неизяснени, други частично поставяни в научната ни книжнина: да осветли основните периоди в историческото развитие на фотографията - т.е. да се представят в кратки щрихи ключовите моменти от зараждането и развитието на новия изобразителен метод в Западна Европа, както и неговите основни белези и характеристики. Подходът е чрез анализ на общото развитие да се премине към частното проявление. Разглежда се пътят на фотографското изкуство от Западна Европа - през Османската империя, до разпространението му из българските земи.

Друга цел на изследването е да се очертае мястото на фотографията в българското възрожденско и следосвобожденско общество. Разработен е въпросът за тесните и дълбоките връзки между българското изобразително религиозно изкуство и новия метод за отразяване на действителността - фотографията. Изведена е идеята, че фотографията не измества старите изобразителни методи, а допълва търсенето на пътя от развиващото се българско общество за създаване на нова светска култура.

Проучването на социалния състав на фотографи и фотографирани в епохата преди Освобождението също е водеща цел. Впечатление прави, че заинтересованите от новия изобразителен метод принадлежат към най-напредничавата част от българското общество. Разкриват се връзките както на фотографи, така и на фотографирани с българското революционното движение, с борбата за църковна независимост, принадлежността към учителството, към зографските художествени занаяти и др.

В изследването е обърнато внимание върху социално-психологическия проблем за взаимоотношенията между фотографите – между софийската и провинциалните организации, противоречията между професионалните фотографи и т.н. „моменталисти“. Разгледани са проблемите, пред които се изправя фотографската организация, борбите за включването на фотографите в занаятчийското съсловие. Проучена е и активността на фотографската организация във връзка със защитата на професионалните интереси на фотографите в периода от края на Първата световна война до 30-те години на миналия век.

Разработен е въпросът за географското разпространение на фотографията в българските земи след Освобождението. Представени са данни за това в кои населените места работят фотографи и през кои години. Фотоматериалите са разгледани и като носители на информация за историята на някои от по-големите български градове. Снимките са привлечени като документи, предоставящи сведения за революционните движения, за политическото, културното и икономическото развитие на част от българските градове.

Подробно е проучен въпросът за появата и развитието на идеята сред част от българските възрожденци за издирване и съхранение на документи, които представляват свидетелства за миналото. Като следствие от това е и представено постепенното разширяване на понятието за исторически извор. Поради привличането на все повече „старини“ в качеството им на сведения за отминали събития и личности, то и фотографията постепенно започва да бъде разглеждана като стойностен носител на информация за близкото минало, т.е. фотоматериалите се възприемат като документи с историко-познавателна стойност.

Цел на изследването е и проучване на проблема за мястото на фотографиите в някои от най-големите архивохранилища на страната. Представени са данни за създадените в архивите фотографски колекции. Разкриват се и специфичните особености при описване на фотографии, които се намират във фондове, съдържащи основно текстови документи. В дисертационния труд е разработен въпросът за съхранението на фотодокументите в архивохранилищата, за рисковете от увреждане на снимките както по време на съхранение, така и при използването им. Обърнато е внимание на възможностите за тяхната правилна консервация и съхранение, нуждата от дигитализация на фотографиите като средство за по-лесно използване, а и за запазване на оригиналите от унищожение.

С научно-приложната цел - вкарване в научен оборот на нови фотодокументи, е разработен тематичен опис на фотографиите, съхранявани в сбирка № V в Научния архив на БАН. В опис са включени фотографиите на лица, събития и места. За всяка една фотография са предложени данни за изобразеното събитие или личност (за известните личности е дадена и кратка биографична справка), дали тя е копие или

оригинал, размери, автор (ако е посочен), номера на архивната единица и т.н. Поради относително големия си обем и многообразие, то описаните фотографии биха могли да са от полза на специалисти, изследващи широк спектър от проблеми в различни сфери на науката.

Обзор на литературата и използваните документи. Въпросът за изобретяването на фотографията е подробно осветлен в западната литература. Появата на новия метод за пресъздаване на реалността е отразен в тогавашния печат. Част от тези статии са публикувани по-късно в сборници, някои от които са: „Документъ по истории изобретения фотографии.“ Москва, 1949 г. и „A history of Pre – Cinema. Volume 1.“ Routledge, 2000 с автор S. Herbert. Създаването на метода дагеротипия е детайлно описан в труда на J. Buerger, – „French daguerreotypes.“ Предисторията на фотографията, нейното изобретяване и разпространение са разгледани в трудовете на Н. Gernsheim, – „The history of photography.“ Oxford. 1995; В. Newhall – „The history of photography : From 1839 to the present.“ New York : Museum of Modern Art, 1982.; Други издания посветени на темата са: „Nouvelle histoire de la photographie“ / Sous la dir. de Michel Frizot. Paris, 2001.; също така A.Gunthert, – „L'Art de la photographie.“ Citadelles & Mazenod. 2007 и др. Ролята на фотографията като културен феномен е изследвана от М. Marien, в нейния труд „Photography: a cultural history.“ Laurence King Publishing, 2006. Подробни справочни данни за фотографията по света могат да бъдат открити в сериозното издание „Encyclopedia of Nineteenth Century Photography“, New York, 2008.

Цитираните по-горе издания разглеждат основно западноевропейски и американски постижения във фотографията. Въпросът за нейното разпространение в Османската империя е детайлно разработен в монографичния труд на Е. Cizgen – „Photography in the Ottoman Empire 1839 – 1919.“ Beyoglu: Haset Kitabevi, 1987, както и в някои статии като тази на Mary Roberts „Ottoman Statecraft and the "Pencil of Nature". Photography, Painting and Drawing at the Court of Sultan Abdülaziz“ публикувана в *Ars orientalis* 43, а също и Waley, Muhammad Isa – „Images of Ottoman empire; the photograph albums presented by sultan Abdulhamid II.“¹

¹ Статията може да бъде открита в дигитален вариант на следния адрес: <http://www.bl.uk/eblj/1991articles/article9.html>

Появата и разпространението на фотографията в Сърбия² са разгледани от Debeljakovich. „Stara Srpska Fotografija“, 1977; друго изследване по този въпрос е трудът на Milanka Todic „Photography in Serbia in XIX century.“ Beograd, 1989. Кратка информация е поместена и в изданието „The History of Serbian culture“ / Transl. by Randall A. Major. Porthill, 1995.

В статии и монографии се разработват и въпросите, свързани с появата и развитието на фотографията в българските земи. Голям брой кратки материали, посветени на новия изобразителен метод, са публикувани в списание „Българско фото“. Много от материалите там изследват историята на фотографията - развитието както преди Освобождението, така и след това, живота и дейността на най-известните български фотографи, фотографията в различните градове на страната – Търново, Пловдив, Русе и т.н. Появяват се и материали за художествената, документалната и други видове фотографии. Някои от авторите, чиито изследвания се публикувани на страниците на списанието, са П. Боев, Кр. Дянков, И. Герасимов и др.

Подробно и задълбочено изследване върху историята и развитието на фотографията е трудът на Петър Боев, появил се в началото на 80-те години на ХХ в. Книгата е озаглавена „Фотографското изкуство в България 1856 – 1944.“ С. 1983. По-късно той публикува и продължение - „ Фотографското изкуство в България 1945-1995.“ С. 2000. Проблеми от началната история на фотографията (Възрожденския период) са разработени от Ружа Симеонова в студията „Портретът през Българското възрождане“³. Задълбочено изследване, фокусирано върху историята на фотографията в регионален мащаб, е трудът на Светлозара Курдова и Стефан Стефанов - „Сливен във фотографията от средата на ХІХ до средата на ХХ век : Страници из историята на фотографията в Сливен“. Сливен, 2008 г.

Разширяването на понятието за исторически извор води и до появата на нов тип изследвания, в тях вниманието не е насочено към историята и развитието на фотографията, а към ролята на фотографиите като извор за изследване на миналото. На

² В Белград работи А. Йованович – българин по произход и един от първите сръбски фотографи. Той подпомага А. Карастоянов, който също практикува фотография в града и дава началото на известната българска фотографска фамилия Карастоянови.

³ Портретът през Българското възрождане. Състав. Благовеста Иванова ; [Текст] Благовеста Иванова, Ружа Симеонова. С. 2001.

този проблем е посветен трудът на Д. Попсава „Фотографските снимки като исторически извори.“ С., 1984. Въпросът е разработен и в статията на Хр. Йонков „Фотографските снимки като исторически документи.“ // Изв. на Науч. Архив БАН, 1966, кн. 3, с. 51–56. На Хр. Йонков принадлежат и статиите „Фотографските образи на Г. С. Раковски“ публикувана в сп. Българско фото 1974, № 4, както и „Фотографските портрети и снимки на Любен Каравелов“ публикувана също в Българско фото 1979, № 4.

Множество други автори също се обръщат към фотографиите като материали, предлагащи сведения за изследване на различни събития и личности от по-новата ни история. На страниците на списание „Българско фото“ Петър Боев публикува „Илинден 1903 година в снимки“ (1903, № 12). Сходни проблеми са разработени и от Ружа Симеонова, която е автор на статиите: „Визуални материали за националноосвободителното движение (1878–1903), съхранявани в сбирка „Портрети и снимки“ при Народната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“⁴; „Визуални материали за Филип Тотю и неговата чета от 1876 г., съхранявани в сбирка „Портрети и снимки“ при Ръкописно-документалния център на Народната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“⁵, също така и „Приносът на българските фотографи за съхраняване на общонационалната памет във връзка с Априлското въстание“⁶, както и „Фотографските документи – извор за генеалогична информация“⁷. Проучване върху ролята на фотографията при отразяване на военните действия са разработени от Д. Цоцова. Тя е автор на „Българската военна фотография по време на Първата световна война (1915-1918 г.)“⁸.

Въпросът за фотографиите като свидетелства за урбанизацията на градовете е разработен от Св. Тончева във „Визия, памет и идентичност: русенски пощенски картички [с фотографии] от XIX и XX век“, както и в „Изкуство и памет, или русенското площадно пространство в снимки“⁹. На подобна тематика са и изследванията на Д. Попсава – „Варна в старите снимки“¹⁰, на В. Дойков – „Пощенските фотокартички от

⁴ В: Известия на държавните архиви, том 85–86, С., 2003.

⁵ Сб. материали „160 години от рождението на Филип Тотю“ . Две могили, 1990.

⁶ Титани: Доклади, съобщения, материали от научна конференция, проведена в Г. Оряховица на 26. IV.1996 г. Състав. Иван Бъчваров. – В. Търново.

⁷ Родознание/Genealogia, XI, 2006, № 2.

⁸ Известия на Национален военноисторически музей. София : ИМО Св. Георги Победоносец, Т. 1, 1973.

⁹ В: Изкуствоведски четения. С., БАН, Институт за изкуствознание, 2005.

¹⁰ В: Българско фото, 1976, №9

Русчук”¹¹; П. Боев – „Ранната пловдивска фотография”¹², както и „Първите снимки на български градове”¹³.

В изследването е разгледан въпросът за мястото на фотографиите в архивните учреждения и тяхното съхранение. Тези проблеми са разработвани от специалисти архивисти и историци. Един от тях е Мариана Пискова, която е автор на статия за фотоматериалите в БДФ (Български държавен фотоархив)¹⁴. Ружа Симеонова и Рени Марчева изследват въпроса за съхранението на визуалните материали в архивните хранилища. Те публикуват проучването „Как да съхраним архивното снимково богатство”¹⁵. На тази тема е и статията на Рени Марчева „Архивните фотографски колекции – опазването им грижа на разнородни специалисти”. Проблемите около дигитализацията на визуалните материали са разгледани в изследването на Инга Визгирдене „Дигитализация на аудиовизуални документи в Централния държавен архив на Литва”. По същия въпрос работи и Наталия Калантарова, тя е автор на проучването „Цифровизиране на фото и кинодокументи в Руския държавен архив за фото и кинодокументи”¹⁶.

Важен източник на информация по въпросите, изследвани в дисертацията, са и архивните справочни издания (пътеводители). Те предлагат синтезирани данни за фотоматериалите, съхранявани в архивните институции. Такъв тип литература е „Опис на сбирката „Портрети и снимки“ в Народната библиотека „Кирил и Методий”. В изданието се предлага информация за една от най-богатите снимкови колекции в страната. Сходен тип данни предлагат пътеводители, издадени от различни архивни средища. В тези издания могат да се открият методите на описание на фотографиите - някъде по-подробно, другаде по-общо. Пътеводителите предлагат информация за съотношението текстови към визуални материали, съхранявани в съответното архивно учреждение. Описанията на фотографии в пътеводителите предлагат данни за исторически събития и личности - за фондообразувателя, за неговата дейност и т.н. Някои от разгледаните пътеводители с описани в тях фотоматериали са: „Пътеводител

¹¹ Пак там, 1975, №2.

¹² Пак там, 1988. №11.

¹³ Пак там, 1987. №7.

¹⁴ Известия на катедра *Българска история и археология* и катедра *Обща история* – ЮЗУ „Неофит Рилски“, Благоевград, 1/2003 г.

¹⁵ Общуване с Изтока: Юбилеен сборник, посветен на 60-годишнината на Стоянка Кендерова. Състав. Любомир Георгиев. С. 2007.

¹⁶ Материалите могат да бъдат видени на адрес: http://electronic-library.org/content/art_arhivistika.php

по фондовете на научния архив на БАН“, С. 1981 г.; „Пътеводител на Централния държавен архив. Учрежденски фондове (до 1944 г.) Част I. Органи на власт и управление“, С. 2005 г., Пътеводител за архивните фондове. Държавен архив Велико Търново 1492 – 1944 г.“, Велико Търново, 1988 г. и т.н.

Към използваните справочни материали са включени и издаваните в периода 1878–1944 г. алманаси. Този тип литература е източник на информация за географското разпространение на фотографията, за мястото ѝ сред занаятчийското съсловие и т.н. Някои от изданията, съдържащи по-подробна информация по разглеждания проблем, са „Алманах Царство България за 1917 г.“ Изд. И. Парлапанов. Лайпциг, 1917 г.; Атанас Христов „Алманах-пътеводител на Пловдив и околностите му : 50 год. от освобождението ни - 1929/1930 : Юбилейно издание“, Бургас, 1929 г. ; „Български алманах за 1892. Пространен годишен сборник.“ Съставили: Петров, П. и др. Либерален клуб. 1892 г.; „Златният алманах на България“, 1942 г.; София : Съюз на провинциалните професионални журналисти в България, [1942]. и др. Разгледани са близо 40 такива справочници.

Поради спецификата на разработвания въпрос в настоящето изследване внимание е обърнато на голям брой албуми, съдържащи фотографии. Подробен източник на информация за османската държава в края на XIX в. са няколко албума с фотографии от епохата. Един от тях, издаден на френски под заглавието „Les costumes populaires de la Turquie en 1873.“ Ouvrage publié sous le patronage de la Commission impériale ottomane pour l'Exposition universelle de Vienne (1873), предлага визуална информация за бита и традициите в Империята. Развитието и индустриализацията на османската държава са отразени в 51 албума със стотици фотографии, създадени по инициатива на наследника на Абдулазис, султан Абдул Хамид II.

Албумите с фотографии са важни свидетелства за историята на някои от големите военни конфликти през XIX в. Роджър Фентън е автор на албум, който съдържа визуални материали, свързани с Кримската война (1853–1856 г.) Фотографиите в албума свидетелстват за видовете войски, участващи в конфликта, за населените места в района на сраженията, инфраструктурата и т.н. Моменти от Гражданската война в САЩ (1861–1865) са отразени чрез фотографии в албума „*Gardner's Photographic Sketch*

Book of the War“ (Washington: Philp & Solomons, 1865–66). Тук за пръв път фотографиите отразяват истинското лице на войната – жертвите и опустошенията.

Важна визуална информация за развитието на българското общество и държава в края на XIX и началото на XX в. може да бъде открита в специално създадения в първото десетилетие на XX в. албум „Сливен - 1907 : Албумът за княз Фердинанд“¹⁷. Интересни фотографии са представени в албума „Българска съкровищница на Иван Енчев – Видю“¹⁸.

Периодичните издания също могат да предложат ценна информация по разглежданите въпроси. Данни за организацията на фотографското съсловие, за признаването на фотографията за занаят, за различни административни проблеми на фотографите, както и за дискусиите по време на ежегодните техни конференции могат да бъдат открити в списание „Фотограф“, излизащо през 20-те и 30-те години на XX в. Друго издание, ангажирано с проблемите на фотографията, е списание „Фотоизкуство“. В него са разработени въпроси, свързани с техническите нововъведения във фотографията – характеристики на нови апарати, материали и др. На страниците му се дискутират различни практически проблеми и т.н.

При разработването на дисертацията е обърнато внимание и на списание „Илюстрация светлина“, което излиза в периода от 90-те години на XIX в. до 30-те години на XX в. В изданието са публикувани голям брой фотографии, предлагащи информация за различни събития и личности, свързани с общественото, културното и политическото развитие на страната. Сериозният брой снимки на страниците на списанието свидетелства, че фотографиите са възприемани като обективни носители на коректна информация. Снимките, публикувани там, придружени с обяснителни текстове, отразяват налагащата се тенденция за представяне на събитията и личностите възможно най-интересно, т.е. чрез текст и визия. Списанието предлага и информация на изследователя за практикуващите занаята през разглеждания период фотографи. По време на работата върху дисертационния труд е обърнато внимание и на изданието „Илюстрирана седмица: Списание за изкуство, наука-спорт“, издавано в периода 1923 – 1936 г. На неговите страници са представени широк спектър от събития,

¹⁷ Представен от Светлозара Курдова, Стефан Стефанов ; [С предг. от Желяз Кондев]. Сливен, 1996 г.

¹⁸ Виж: Симеонова, Р. Из албума „Българска съкровищница“ на Иван Енчев – Видю. – Библиотека, 1995 г., № 2.

илюстрирани с голям брой фотографии. Представена е информация от обществения живот в страната и чужбина, любопитни и курioзни теми, спортни събития и политически новини.

Важен исторически извор на информация за техническото развитие на фотографията през десетилетията от края на XIX до средата на XX в. представляват издадените в периода ръководства по фотография. През 1898 г. Ст. Георгиев (вероятно софийски фотограф) публикува „Ръководство по фотографията: Според най-новите методи“; в началото на XX в. излиза труда на известния русенски фотограф М. Камерман „Ново практическо ръководство за фотографирване“, Русе, 1903 г. През 1923 г. софийският фотограф Т. К. Апостолов издава „Практическо ръководство по фотографията : С кратки обяснения ...“; Бончо Карастоянов, продължителят на най-старата фотографска династия в България, е автор на „Наръчник по фотография“, излязъл през 1936 г.

Ценен исторически източник за правата и задълженията на членовете на фотографското съсловие представляват издадените от фотографските организации устави. По време на работата по изследването са разгледани „Устав на Фотографското сдружение в България със седалище София“¹⁹, „Устав на Пловдивското фотографско сдружение Пловдив“²⁰; „Устав на фотографското занаятчийско сдружение в Пловдив от 1930 г.“²¹

В дисертационния труд са проучени фотоматериалите, съхранявани в някои от най-богатите на фотографии архиви. Внимание е отделено на колекцията „Портрети и снимки“, намираща се в Български исторически архив (БИА) към Народната библиотека. Фотографиите там обхващат периода от средата на XIX в. до 70-те години на XX в. Разгледани са фотоматериалите както в обособената само за фотографии сбирка № V към НА на БАН, така и фотографиите, намиращи се в другите архивни фондове. Като пример може да бъде даден изключително богатият на снимков материал фонд на полк. Петър Дървингов (близо 1000 фотографии). Използвани са и фотоматериали от архива към Института за исторически изследвания към БАН. Разгледани са и фотографиите във фонда на Монархическия институт съхраняван в ЦДА.

¹⁹ Българско фотографско сдружение, С. [1920].

²⁰ Фотографско сдружение, Пловдив, 1925.

²¹ Пловдив : Фотографско занаятчийско сдружение, 1930.

В изследването са разгледани и дигитализираните фотографии на част от колекцията ФотоАрхив.bg, които са събрани от различни фондове, съхранявани в Държавна агенция "Архиви" (ДАА). По време на работата е обърнато внимание и на снимковия материал, съхраняван в Дигитална фотографска колекция, която е част от Национална академична библиотечно - информационна система (НАБИС).

За целите на дисертационния труд е обърнато внимание не само на появата и развитието на фотографията. Визуалните материали са разгледани като документи, предлагащи информация, която може да бъде в интерес както на учени, така и на по-широка част от обществото. Технологичният напредък в съвременният свят обуславя и нарастващото възприемане на фотографията като отразител на реалността. Закономерно е визуалните материали все по-често да бъдат използвани като източници на информация за личности, събития и явления от миналото.

Структура на дисертационния труд. Изследването се състои от съдържание, увод, изложение, заключение, списък с използвана литература и архивни източници и приложение. В увода е представена хронологическата рамка, посочени са целите на изследването, включен е обзор на използваната литературата и изворовия материал. Изложението се състои от четири глави. В заключението са изведени приносите и основните изводи в дисертацията.

Първа глава разглежда зараждането и развитието на фотографията в Европа, проследено е нейното проникване на в Османската империя, Балканите и конкретно в българските земи. Проучен е въпросът за мястото на фотографията в българското общество.

Сред цивилизованото общество винаги е съществувало желание да пресъздаде колкото се може по-точно действителността, да отрази заобикалящата го среда, но не само чрез слово, а и чрез образи. Тази тенденция намира своето изражение в изобретяването на техниките за точно пресъздаване на реалността, известни като дагеротипия и калотипия. Първият метод е създаден във Франция през 1839 г., а вторият е изобретен в Англия малко след това. Тези технологии получават общото

название фотография²². Процесът на фотографиране може да бъде дефиниран като пречупване на светлина чрез система от лупи и отразяването ѝ върху хартия или метална плака, третирана с химикали, вследствие на което се получава точен образ на действителността. Учени и любители започват експерименти с новата технология.

Сред обществото се разгарят множество дискусии относно ролята на фотографията. Съществува мнение, че дагеротипията представя действителността в степен, недостижима за скиците и рисуването. Пол Деларош, известен френски художник и представител на академизма, възкликва „От днес рисуването е мъртво“²³. Но въпреки първоначалните опасения, с течение на времето за всички става ясно, че фотографията и изобразителните изкуства взаимно се допълват и могат да съжителстват заедно.

Любители и учени започват да снимат архитектурни паметници, древни и съвременни градове. Представя се индустриалното, икономическото и религиозното развитие на определена държава. Снимките придобиват стойност не само като произведение на изкуството, в бъдеще те ще се превърнат и в ценни исторически извори. Благодарение на непрекъснато модернизиращия се процес на заснемане, образите на множество известни политически и обществени фигури са запазени за бъдещето чрез снимкови портрети. Фотографията е и средство за отразяване на значимите военни конфликти от епохата.

Фотографията в Османската империя. Европейските фотографи са привлечени от забележителностите в Северна Африка и Близкия изток - земи, които през XIX в. се намират в границите на Османската империя. Западноевропейското общество се интересува от Ориента, той е екзотичен и непознат, люлка на стари цивилизации, на юдейската, християнската и мюсюлманската религии. Голям брой фотографи и пътешественици снимат и запознават Европа със забележителностите на източната цивилизация. Тъй като в региона е разположена и столицата на Османската империя – Истанбул, то фотографите са привлечени натам в търсене на забележителности. Градът

²² По въпроса за появата на фотографията има много литература, някои основни трудове са: *Buerger, J.* French daguerreotypes. The University of Chicago, 1989.; *Marien, M.* Photography: a cultural history. Laurence King Publishing, 2006.; *Gernsheim, H.* The history of photography. Oxford. 1995.; *Gunthert, A.* L'Art de la photographie. Citadelles & Mazenod. 2007.; *Боев, П.* Разговор за фотографията. С. 1990.

²³ *Gernsheim, H.* The history of photography. Oxford. 1995.

е средище на културите на три континента, център на древни цивилизации - Гърция и Рим, Византия, Османската империя.

Някои фотографии само преминават, други остават и създават ателиета. Не трябва да се забравя, че тенденцията за модернизация на империята изиграва положителна роля за разпространението на фотографията в нейните земи²⁴. Тъй като Османската империя не разполага със собствени ресурси, за да развие технологичните постижения на Западна Европа, то появата и развитието на фотографското изкуство е дело на чужденци. В следващите години се появяват и първите европейски фотоателиета в Истанбул. Те отварят врати в Пера – квартал, населен със западноевропейци още от времето на Византия. В периода 1850 – 1870 г. в Истанбул работят близо сто и десет фотографа. Имената на някои от тях са: Али Риза Паша, Гарабед Амираян, Никола Андраменос, Гарабед Багдасарян, Франсис Бедфорд, Питър Бергхайм, Максим дьо Камп, С. Голденфен, Братя Гюлмез, българския фотограф Никифор Минков²⁵ и много други. Имената показват голямото разнообразие от народности, свързани с този занаят. Само малка част от практикуващите занаята са с османски произход.

Фотографията по българските земи. Запознаването на българите с фотографията е двустранен процес. От една страна, пътуващите в чужбина се сблъскват с новото откритие²⁶, от друга, чуждите фотографии пристигат в българските земи и представят пред населението новия метод за предаване на реалността. Голяма част от пътуващите в чужбина българи преди Освобождението са ученици, студенти, търговци, книжовници или емигранти – революционери, т.е. хора любознателни, будни личности, интересувачи се от технологичните изобретения.

²⁴ От друга страна, в част от обществото съществува опозиция към новото изобретение. Причината е религиозна, свързана е със забраната в юдейската и ислямска религия да се рисуват образи (graven images), но това разбиране като цяло не оказва влияние върху разпространението на фотографията.

²⁵ *Симеонова, Р.* Цариградските фотоателиета и българското присъствие в имперската столица (1839–1912) [в специализираната снимкова сбирка на БИА–НБКМ] - Минало, IX, 2002, №1.

²⁶ Вж *Йонков, Хр.* Фотографските снимки като исторически документи. Изв. на Науч. Архив. БАН, 1966, кн. 3, с. 51–56; Същият. Къде са се снимали българите. - *Българско фото*, 1978, № 4–6.

В Цариград, столицата на Империята, и най-големият град на Балканите, се намира най-многобройната българска колония. Нормално е част от тези хора и да се фотографират в местните ателиета²⁷.

Голям брой от фотографиите на българските революционни дейци са правени в съседните Румъния и Сърбия. Белград, Букурещ и Браила са относително големи градове, където се намират фотографски ателиета. Тъй като там са и основните центрове на българската революционна емиграция, а и самите дейци съзнавали значението на своята дейност, то от тамошните студия са запазени ценни образи на български революционери. Част от тези фотографии са дело на чужди автори, други на български творци, пребиваващи в странство.

Първите фотографи, които работят по българските земи, са чужденци, пристигащи от Австро-Унгария, Германия, Италия и Франция. Често това са пътуващи фотографи. Те пристигат с нужното оборудване, работят в града определено време, след което заминават на друго място. Много от снимките, направени от чужди фотографи, са съхранени в сбирката „Портрети и снимки“ в БИА към Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“.

В периода преди Освобождението българи се занимават с фотография извън пределите на българските земи. Анастас Йованович²⁸ е първият фотограф от български произход, но неговият живот и дейност преминават в Сръбското княжество и Виена. Анастас Карастоянов от Самоков също работи в Белград, но след Освобождението се премества в София. В Цариград студио поддържа Никифор Минков. В Букурещ с фотография се занимават родените в Троян Тома Хитров и Петър Факиров. Интерес към фотографията проявява пребиваващият в Русия от 1872 г. българин Павел Висковски. В едно свое писмо той твърди, че е пристигнал в Москва, за да изучава фотография.

²⁷ Вж: *Сименова, Р.* Цариградските фотоателиета и българското присъствие в имперската столица (1839–1912) [в специализираната снимкова сбирка на БИА–НБКМ] // *Минало*, IX, 2002, No 1, с. 38–43.

²⁸ За него по подробно в: *Todic, M.* Photography in Serbia in XIX century. Beograd, 1989; *Debeljakovich.* Stara Srpska Fotografija, 1977; *Йонков, Хр.* Един българин, пръв сръбски литограф и фотограф. - Българско фото 9/1973 г.; *Боев, П.* Фотографско изкуство в България /1856 – 1944/ С. 1983.

Според него във фотографския занаят трябва да се обучат още млади българи, „които да заменят в тази професия нахлулите немци, французи и други чужденци.“²⁹

Първите български фотографи в българските земи са съгражданите на Анастас Карастоянов. В Самоков ателиета откриват Иван Доспевски, Ксенофонт Смрикаров, Иванчо Захариев, Димитър Германски и Петър Хаджидимитров. Други български предосвободженски фотографи са духовникът Хрисант Рашович от Казанлък, Димитър Топалов от Сливен, Георги Данчов Зографина от Чирпан и др. Не трябва да се забравя, че до нас са достигнали фотографии от предосвободженската епоха - дело на неизвестни автори.

В периода от Освобождението до края на Първата световна война не съществуват точни законови регламенти за практикуването на фотографската професия. Всеки технически подготвен фотограф, без значение дали е положил някакви изпити и дали е преминал през нужното обучение и квалификация (т.е. степените чирак и калфа), може да открие ателие и да започне работа. Професионалните фотографи се организират едва през 1919 г. с основаването на Българско фотографско сдружение с център София. По-късно се появяват и сдружения в провинцията³⁰. Целите на сдружението са *Художествено издигане на професията ни! Културно и материално издигане на българския фотограф! Извоюване на условия гарантиращи развитието на българската фотография!*³¹

Фотографското сдружение работи активно за признаването на фотографията за занаят, което би законово определило правата и задълженията на фотографите, но също и би дало правно основание за промени в механизма за обучение и работа на представители на съсловието. От Министерството на търговията, промишлеността и труда отговарят, че за да бъде удовлетворено желанието им, то трябва да бъдат представени официални документи от чужди страни, с което да се удостовери, че и там фотографията има такъв статут. Факт, който свидетелства, че и в двадесетте години на ХХ век в България фотографията е разглеждана като нетрадиционно занимание, което е новост в обществото. След като са представени исканите документи от Германия и Франция (родината на фотографията), то на 12 декември 1927 г. министърът на

²⁹ Жечев, Н. Из ранната история на българската фотография. Библиотека 2 – 3, 2010 г. с. 87 – 95.

³⁰ Боев, П. Фотографското изкуство в България. 1856 – 1944 г. С., 1983 г., с. 171.

³¹ Пак там, 1929 г., бр. 9, с. 4.

търговията, промишлеността и труда Цветко Бобошевски признава фотографията за занаят. Малко по-късно, през юли 1928 г. е издаден и царски указ в този смисъл. Чрез признанието фотографите получават както закрилата,³² която е гарантирана от държавата на другите занаяти, така и съответните задължения към нея.

От фотографското съсловие се заемат с помощта на органите на изпълнителната власт да регулират и да решат съществуващите до момента проблеми, нередности и неясноти от организационен, административен и професионален характер. Решен е важният въпрос за професионалния ценз на практикуващите занаята. От сдружението съобщават, че *„никой няма право да упражнява занаята, ако не е признат за майстор, и не притежава майсторско свидетелство.”*³³

Може да се твърди, че в епохата на Възраждането се фотографират основно личности интелектуалци, учители и революционери. След Освобождението фотографията бързо се разпространява из страната, увеличава се броят на практикуващите фотографи. Причините за популяризиране на фотографията трябва да се търсят в гаранциите за сигурността на населението от страна на българската държава, техническото, икономическото и културно развитие на обществото.

След Освобождението кръгът с обектите на фотографията се разширява – освен портрети, появяват се и фотографии на събития (политически, културни, обществени, спортни, природни феномени и т.н.) Снимат се архитектурни забележителности, все повече личности от различни части на обществото са привлечени от фотографския обектив, снимките намират място в пресата. Утвърждаването на фотографията като занаят е процес който се развива паралелно с разпространението на фотографията из страната.

В глава втора е разгледан въпросът за географското разпространение на фотографските ателиета по българските земи. Разработен е проблемът за визуалните документи като свидетелство за миналото.

³² От Сдружението се надяват, че при евентуалното приемане на новия закон за защита на занаятите, то фотографският занаят ще спечели, тъй като ще паднат митата върху апаратите и материалите. Виж сп. Фотограф от 1931 г., бр.4, с.7.

³³ Фотограф, 1928, бр.3, с.1.

Създаването на Третата българска държава води до налагане както на съвсем нова държавно-административна уредба, така и до промени в икономиката, културата, всекидневието на българското общество. Новото свободно княжество тръгва по пътя на модернизация и индустриализация, а техническите нововъведения намират все по-широко място сред населението. Поради това фотографският занаят се разпространява из голям брой градове на страната. В дисертацията са предложени данни за географското разпространение на фотографията в периода от Освобождението до 30-те години на XX в. Описани са българските населени места, където практикуват фотографи, дадени са техните имена и годините, в които работят. В някои случаи са упоменати и техните адреси. Фотографски ателиета се откриват във всички големи, а и в някои малки населени места. Най-голям брой фотографи работят в София, Пловдив, Велико Търново, Русе, Варна. Според наличните данни фотографи работят в почти сто населени места по българските земи в периода от 1878 г. до 40-те години на XX в. Фотографът Ал. Вазов, работил в първите десетилетия на XX в., твърди, че около 80% от клиентелата на фотографите е от средите на чиновничеството³⁴.

След 1878 г. административно територията на Княжеството е разделена на Софийска, Варненска, Русенска, Търновска, Видинска губерния. В Източна Румелия са включени Пловдивска и Сливенска губерния и Казълагачка (Елховска) околия. За градовете центрове на губернии от Княжеството (София, Варна, Русе, Търново, Видин), както и за Пловдив и Сливен от Източна Румелия са представени данни за фотографите, работили там, за това какво фотографират - т.е. какви са личностите и представители на каква част от обществото са те. В изследването са проучени фотографии, представящи събития, свързани с разглежданите градове - политически, военни, културни и т.н., представени са фотографии на архитектурни паметници от миналото и настоящето на града.

Визуалните материали, дело на голям брой фотографи, от различни географски краища на страната могат да бъдат ценен източник на информация за широк спектър от събития и личности, свързани с революционния, политическия, културния и икономическия живот на българското общество преди и след Освобождението. Трябва да се отбележи, че освен носители на визуална информация, някои от фотографиите

³⁴ Виж: Реферат, държан от Ал. Вазов на 10 февруари 1931 г. в салона на занаятчийската кооперативна банка. - Фотограф, год. III от февруари 1931 г., бр. 4, с.6.

предлагат и текстови данни за личности и събития - това са различни посвещения, пожелания, автографи и т.н., изписани върху фотографиите.

Трета глава разглежда проблема за евристичността на фотографските извори и тяхното място в архивните институции. Проучена е архивната практика в страната до момента, разгледани са теоретичните и приложните аспекти на описанието на фотографските извори. Обърнато е внимание на новите технологии при съхранението, описването и дигитализацията на фотодокументите.

Разгледан е въпросът за това какво се разбира под понятието „документ“. В случая е обърнато внимание на определението за документ като текстово предаване на информация (независимо дали върху камък, папирус, пергамент или хартия). Според едно мнение: *„Документът е материален обект с информация, закрепена по създаден от човека начин за предаването ѝ в пространството и/или във времето³⁵.“* В по ново време разбирането за документи, които могат да дадат исторически сведения, се разширява. Появяват се спомени, мемоари, литературни и като цяло художествени произведения, портрети, а от средата на XIX в. и фотографии. Както в западноевропейските държави, така и в българските земи в епохата на Възраждането книжовници и просветители разбират нуждата от откриване и съхраняване на документите с историческо значение. Българските възрожденци се обръщат към миналото (както и всички други европейски народи), тъй като чрез него те обосновават правото на българското общество за независима църква и държава, за равноправно съществуване сред останалите европейски народи и т.н.

В периода до Освобождението българските възрожденци издирват и събират основно писмените документи, свързани със средновековното ни минало. Фотографиите не са обект на специални издирвания, както поради това че те още не са получили разпространение на Балканите, така и че те предлагат информация за личности и събития, свързани със съвременността.

С появата на независимата българска държава се поставят първите стъпки към създаване на учреденските архиви. Смята се, че тяхната цел е да бъдат в полза само на представители на ведомството. Характерен белег за повечето институции е

³⁵ Дуйчев, И. Лекции по архивистика. С. 1950, с. 167. Може да се каже, че снимките отговарят на горното описание, поради което те също би трябвало да се разглеждат като документи.

периодичното унищожение на собствените архиви, без съгласуване на тези действия с научни, обществени и културни институции на страната. Във връзка с това П. Т. Първанов пише в една своя статия: *„Няма ли да вразумим и престанем да рушим ценностите на миналото, за да се избавим от проклятията на идните поколения, които сигурно като по-културни от нас, ще искат чрез миналото да си обяснят настоящето и да вещаят бъдещето си!“*³⁶ Постепенно все повече се популяризира сред обществото идеята за нуждата не само от учрежденски (ведомствени) архиви, а и от изграждането на национална архивна мрежа, в която да намерят място, както документи с историческо значение от учрежденските архиви, така и документи от частни лица и други институции, организации и пр.

Разширява се кръгът на документите, които се разглеждат като ценни свидетелства от миналото. Издирването на информация за процеси и събития от XIX и XX век води до актуализиране на понятието за документ. Появява се интерес към фотографиите като свидетелства за миналото. Много често в личните фондове на различни възрожденски или следосвободенски дейци могат да бъдат открити фотографии. Постепенно снимките намират място в учрежденските архиви.

Възприемането на снимките като свидетелства за миналото е видно и от отчета на Софийския градски архив за 1943 г. Там се дава информация за съществуващата снимкова сбирка към Столичната градска библиотека. Отчетено е, че през 1943 г. са закупени 2572 броя фотографии на цена от 172 136 лева. Цялата фотосбирка разполага с около 18 400 броя. В справка за работата на служебния архив към СГА 1943 г. се съобщава, че *„Уредникът на Служебния архив получи и разработи архива на известния у нас философско-материалистически писател и публицист Тодор Павлов. Архивът съдържа лични документи – снимки, паспорти, писма, ръкописи, статии“*³⁷.

Фотографиите не са разглеждани само като свидетелства за миналото, те понякога са призвани да служат и като средство за запазване и точно предаване на документи с историческа стойност. Появява се тенденцията ценни източници на информация, особено текстове, да бъдат фотографирани и по такъв начин сведенията да бъдат запазени. В Упътването на К. Иречек за събиране на „географически и археологически

³⁶ И нотариалните архиви се унищожават. - В: Архив на ..., с. 178 – 179.

³⁷ Архив на ..., с. 570 – 572.

материали” от 1883 г. се казва, че ако бъдат открити различни „работени камъни“, под което той разбира „плочи или цели саркофаги, олтари и прочие...най удобно е да се снима изображение, нещо нарисувано или най-добре една фотография, която надминува всяко какво годе по-изкусно подробно описание“³⁸.

Освен ведомствените архиви, то държавен исторически архив в периода между 1878 и 1944 г. не съществува. Неговите функции частично са изпълнявани от други близки по дейност институции, съхраняващи останки от миналото. Това са музеи, библиотеки и архиви към някои учреждения като БАН.

В дисертацията са представени данни за съхранението на фотографиите в Архива на БАН, в БИА към Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, в Централен държавен архив и в Научния архив на Института за исторически изследвания към БАН. Подредбата на разгледаните архивохранилища е обусловена от хронологията на поява и развитие на разглежданите институции. Обърнато е внимание и на две дигитални колекции, които представят фотографии, съхранявани в някои от архивните институции в страната.

Фотографии, съхранявани в Научния архив на БАН. Още от създаването си през 1869 г. Българското книжовно дружество (БКД) развива активна дейност по събирането и издаването на документи, свързани с българската история. Тази тенденция продължава и в епохата след Освобождението. Развитието на архивното дело след промените от 9. IX. 1944 г. обуславя и създаването през 1950 г. на сбирка № V³⁹ от фото и кинодокументи за живота и дейността на БАН и нейните членове. Въпреки тематичната ѝ ориентация, в колекцията са включени много фотодокументи от времето на Възраждането, т.е. снимки на личности и събития, нямащи пряка връзка с БКД (БАН). В Сбирката се съхраняват и фотографирани текстове – това са жития, похвални слова на Кирил и Методий, Климент, Константин Преславски и др. Там могат да се открият и снимки на документи, свързани с по-новата история: за външната политика на Русия спрямо България; снимки на документи за българо-немските научни и културни връзки (1917 – 1945).

³⁸ Архив на ..., с. 289.

³⁹ В Архива на БАН се пазят различни по вид документи: текстове, фотографии, микрофилми, специално са обособени сбирки с печати, щемпели, ордени и медали, както и сбирка с карти, чертежи, планове и др. Постъпленията на фотографии са описани в „КНИГА НА ПОСТЪПЛЕНИЯТА и инвентарен опис на сб. V“, съхранявана в Научен архив на БАН.

Освен фотографиите на текстове, в сбирка № V се пазят голям брой персонални портрети (копия и оригинали) на членове на БАН, на общественици, книжовници, офицери, политически и културни дейци, революционни дейци, представители на владетелски фамилии. Много от портретите са на дейци, свързани пряко с БАН: Марин Дринов, акад. Н. С. Державин, румънския професор ендокринолог Щефан Милку; акад. Ангел Балевски (проф. по металознание); професорът по история Христо Христов; Иван Снегаров; Георги Брадистилев (чл. кор. професор по диференциални уравнения); Туше Влахов, член кор., професор по история; Иван Тодоров - чл. кор. професор по теоретична физика и т.н.

В сбирката се съхраняват много документи, свързани с различни събития от дейността на БАН, фотографии на сградите на БАН (централната сграда), някои от институтите, интериора на някои от лабораториите. В колекцията могат да бъдат видени фотографии на експонати от музеи и изложби и др. Освен в сбирка № V, фотографии се пазят и между текстовите документи, съхранявани в наличните в архива фондове. Пример за това е фондът на българския офицер, общественик и деец на македонското освободително движение Петър Дървингов – в неговият фонд могат да се видят стотици фотографии, предлагащи важна информация за лица и събития от края на XIX и първите десетилетия на XX в.

Фотографиите в архивната сбирка към Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“. След Освобождението Народната библиотека се оформя като основен център, в който постъпват старинни книги и документи. Постъпилите „старини“ са основно от епохата на Възраждането, като голяма част от тях са подарявани на институцията. Според просветния закон от 1921 г. Библиотеката има за цел *«да събере и пази всички документи, които имат връзка с миналото на България»*⁴⁰. Тъй като в библиотеката постъпват разнообразни документи както от личен, така и от учреденски характер, то там намират място и голям брой фотографии.

До 1948 г. снимките са част от т.н. Архивен отдел на библиотеката. След това те са обособени в отделна сбирка, наречена „Портрети и снимки“. В нея попадат както цялостните фотографски колекции, така и фотографии, които са извадени от различните

⁴⁰ Държавен вестник, бр. 87 от 21. VII. 1921 г., цит. по Кузманова, М. История на ... с. 81.

фондове. Не е запазена информация от кои фондове са изтеглени фотографиите, което намалява възможността за по-коректното им включване в научен оборот. Хронологически фотографиите обхващат периода от Българското възраждане до 70-те години на XX век. Но важно е да се отбележи, че все пак *„ударението при комплектуването се поставя преди всичко върху материалите, които или произхождат, или са от по-късно време, но осветяват епохата до 1878 г. за останалите периоди се прилага известен подбор, особено за времето от най-новата ни история, тъй като подобни материали, се събират и пазят и в други институти“*.⁴¹

В сбирката се пазят портретни фотографии на най-видните революционни борци, на учители, духовници, книжовници, дейци, свързали дейността си с държавното и политическо устройство на България след Освобождението, с културното и просветно развитие на българското общество преди и след 1878 г. В колекцията се съхраняват и снимки на исторически места и обекти, чествания и т.н. Сбирката предлага данни за фотографското изкуство, тъй като снимките са дело на голям брой фотографи не само от всички краища на българските земи, но и от десетки градове в Русия, Западна и Централна Европа.

Фотографиите в Централен държавен архив. Нуждата на всяко едно развито общество от информация обуславя интереса към архивите. Централен архив в България се създава близо 70 години след създаването на независимата българска държава. През 1951 г. с указ на Министерския съвет се приема ново архивно законодателство⁴² и Държавен архивен фонд (ДАФ)⁴³.

Тъй като в ДАФ се съхраняват голям брой разнородни документи, то там могат да бъдат открити и фотографии. Поради обема на информация е невъзможно да бъдат разгледани

⁴¹ Попсава, Д. Опис на сбирката "Портрети и снимки" в Народната библиотека "Кирил и Методий". Т. I. С. 1975., с. 8.

⁴² Българският архивен модел е силно повлиян от тогавашния «съветски модел», негова основна характеристика е пълна централизация на архивите. Прави впечатление, че в България, както и във Франция и СССР, се засилва интересът към архивите именно след големи социално политически катаклизми. В българския случай това е промяната на държавния строй в годините след 9 септември 1944.

⁴³ Определение за държавен архивен фонд: *«Държавният архивен фонд е съвкупност от ценни явни и поверителни документи, които са създадени от дейността на учрежденията, научните, стопанските, обществените и други организации, независимо от времето, мястото и начина на създаването им, и които се съхраняват от органите за управление на Държавния архивен фонд или се водят на отчет от тях.»* - В: Сборник от нормативни актове по архивното дело в НРБ. С., 1978, с. 18.

всичките фондове, съдържащи фотоматериали. В дисертацията са представени данни за фотографиите, намиращи се в част от Учрежденските фондове до 1944 г. Това са архивните фондове на държавните институции и обществени организации в България, съхранявани в бившия ЦДИА и обработени към 2004 г.⁴⁴ Избора ми да разгледам именно тези документи е обусловен от наличието на множество фотографии в тях, отразяващи важни за страната политически събития. Документите са свързани с органите на държавната власт и управление. Това са висшите държавни институции на законодателната, изпълнителната, съдебната и църковната власт в България след Освобождението. Документите са групирани в седем основни дяла: I. Върховна законодателна и изпълнителна власт; II. Вътрешен ред, право и пропаганда; III. Външна политика. IV. Финанси; V. Икономика; VI. Просвета и култура; VII. Религия.

В дисертацията е обърнато внимание на фотографиите във фонда на Монархическия институт. Това са албуми със снимки на дворци, местности, планини, села, градове, ж.п. линии, снимки на българското царско семейство, снимки на архитектурни и културни паметници в Западна Европа. Снимки с военно-исторически характер – от Балканската (1912 – 1913) и Първата световна война (1915 – 1918); снимки на царското семейство и др.

Важно е да се отбележи, че с цел достъпът до фотографиите да се улесни както за изследователи, така и за по-широк кръг от обществото, то екип от архивисти създава фотоархив⁴⁵ от близо 40 000 визуални документа (фотографии и пощенски картички), които са съхранявани във фондовете на ЦДА. Фотографиите обхващат периода от 40-те години на XIX в. до съвременната епоха.

Фотографиите в архива към Института за исторически изследвания към БАН. Визуалните документи в архива на Института представят събития и личности, основно свързани с Българското възраждане и първите десетилетия на свободна България. Съхраняват се оригинали, но по-голямата част от фотоматериалите са копия. Фотографиите могат да се разделят на персонални портрети (бюст, полуръст и цял ръст), групови снимки, снимки на предмети, сгради, мемориални паметници, фотографии на картини и т.н. Персоналните и груповите снимки представят монарси, поборници – опълченци, революционни дейци, духовници, книжовници и общественици.

⁴⁴ Пътеводител на ЦДА. Учрежденски фондове до 1944 г. Част I. С., 2005.

⁴⁵ Онлайн адрес на колекцията е <http://archives.bg/photoarchives/>

Голям брой от фотографиите (няколко оригинала и голям брой копия) са посветени на делото и личността на Христо Ботев и Васил Левски. В архива могат да бъдат открити фотографии на възрожденски дейци като Г. С. Раковски, Натанаил митрополит Охридски, Георги Данчов–Зографина, Иларион Драгостинов, на Марин Дринов и Нешо Бончев, на Ал. Екзарх (фотографиран в Париж), множество снимки на Любен и Петко Каравелови. Обособена е рубрика „Руски революционери“. Фотографиите са подредени по азбучен ред, някои от тях са описани на ръка, други печатно. Данните включват кратко описание на фотографирания обект, в някои случаи (когато са известни) годината и мястото на заснемането, размера, данни за това дали е копие или оригинал, в редки случаи автора.

Дигитална фотографска колекция към **Национална академична библиотечно - информационна система (НАБИС)**. Фотографии, които са важен източник на информация, могат да бъдат открити в Дигитална фотографска колекция, която е част от Национална академична библиотечно-информационна система (НАБИС). Наличните там снимки е възможно да бъдат от полза както за широк кръг от обществото, то така и за конкретни научни цели. Колекцията съдържа над 15 000 фотографии на свободен достъп за некомерсиални цели, които обхващат периода отпреди Освобождението до края на 30-те години на XX век. Дигиталната фотографска колекция към НАБИС включва фотографии, събрани от над 18 различни архивни институции като български архиви, библиотеки, музеи, а също така и частни колекции.

Може да се каже, че издирването, събирането и съхранението на фотографиите в най-големите български архивохранилища, а като следваща стъпка и дигитализирането им, е свидетелство за възприемането на фотоматериалите от обществото като средство за запазване на историческата памет. Те, заедно с творбите - дело на историческата живопис, представят образно нашето минало. Но за разлика от художествените изображения, фотографиите имат значително по-голяма документална стойност поради своята прецизност.

Архивните институции имат за цел както събирането, така също съхранението и опазването на документите. Сериозен проблем при съхранението на архивните материали е тяхното физическо предпазване от унищожение. Процесът на стареене, разрушителното влияние на околната среда и активното им използване от

изследователи са основните негативни фактори. Пред опасност от постепенно унищожение са изправени както хартиените носители на информация, така и фотографските снимки. Нуждата от запазване и дигитализация на фотографските документи е засвидетелствана от резултатите на направеното в тази връзка проучване⁴⁶. Разгледани са фотографските колекции на голям брой европейски институции. Общият брой на съхраняваните в тях фотографии е близо 120 милиона. Повече от половината са пазени в архивите, следват фотографиите, съхранявани в библиотеките и накрая идват музеите. Що се отнася до архивохранилища, опазващи фотографиите, в изследването се отбелязва, че *„почти всички институти и организации са разширили максимално достъпа до своите колекции, но в същото време извършват минималното по въпроса за опазването им“*⁴⁷.

Решенията на въпросите, свързани с опазване на фотографиите, могат да се търсят в няколко посоки – от една страна, периодично наблюдение, откриване на разрушителните процеси върху фотоматериалите и вземане на мерки за реставрацията им. От друга страна, контрол върху предоставяне фотографии за ползване. Този процес е свързан със създаване на копия заместители на оригинала. Не трябва да се забравя, че за фотографиите е нужно подходящо поддръждане и съхранение. Според мнение на специалисти *„доброто съхранение е най-важната защита срещу повреждането на снимките“*⁴⁸. Важна особеност е, че условията за съхранение на снимките се различават от тези на съхранение на текстовите документи.

Освен съхранението и консервацията на фотографии, друг важен проблем, от решението на който зависи опазването на визуалните документи, е режимът на използването им. Всяка една фотография, намираща се в колекция, трябва да притежава каталожни документи – т.е. описание. Те предлагат основните данни за нея, които улесняват ползвателите (място на създаването, фотографско ателие, година на създаване, физическите характеристики, оригинал или копие и т.н.)

⁴⁶ Klijnq E., Lusent, Y de. In the picture. Preservation and digitalization of European photographic collections. Amsterdam, 2000.

⁴⁷ Марчева, Р. Архивните фотографски колекции. Опазването им грижа на разнородни специалисти. - Библиотека, 2 -3, 2010, с. 10.

⁴⁸ Сименова, Р., Марчева, Р. Как да съхраним архивното снимково богатство. - В: Общуване с Изтока : Юбил. сб., посветен на 60-годишнината на Стоянка Кендерова / Състав. Любомир Георгиев. – София, 2007, с. 248–258. Дигитален вариант на статията може да бъде видян на адрес: http://www.icom-see.org/file/300/CIK_Zbornik_19_Simeonova.pdf

Фактор за запазването на фотографските материали е тяхното дигитализиране. Дигитализацията, както и наличието на описание би улеснила ползвателите, ограничава се използването на оригиналите, т.е. намалява се възможността за увреждането им. Поради това първоначално се дигитализират най-търсените снимки от определените колекции. Дигитализацията може да има различни цели и качество. Важно е да се отбележи, че при дигитализацията на снимките трябва да се създадат такъв вид описания (метаданни), свързани с фотографията, които да улеснят ползвателя в масива от информация.

В четвърта глава са разгледани подробно и описани фотографските материали съхранявани в сбирка № V в Научния архив на БАН. Това са фотографии на личности, места, предмети и събития. Сбирката съдържа както този тип фотоматериали, така също и голям брой фотографии на текстове - ръкописи, печатни документи и части от книги, но те не са обект на представяне в настоящото изследване. Разгледаните фотографии са разделени в три основни дяла: „Персонални и групови портрети“, „Места и обекти“ и „Събития“. В дяла с портретите снимките са подредени по възходящ азбучен ред. За част от личностите, за които има данни, е приложена и кратка биографична справка. В описанието на груповите фотографии са дадени имената на фотографираните, в случай че са известни. Описанието на фотографиите следва следната схема, представена от един пример:

АЛТЪНОВ, ИВАН ГЕОРГИЕВ (5. IX. 1892 – 7. IV. 1972 г.)

Роден в София. Юрист и дипломат. Завършва право в Париж. Генерален директор на финансовата дирекция в Западна Тракия по време на управлението ѝ от Междусъюзническата комисия (1919–1920 г.). Заема и други важни държавни длъжности. Професор по международно публично и частно право в СУ. Автор на „Междусъюзнишка Тракия“ и др.

Б ю с т; в цивилно облекло; оригинал; 15,5/10,5 см.; недатиран [1879]; с посвещение от 1879 г. – София; Славянска светлописница, Т. Хитров и Сие [София]; **(сб.V, а.е.248-43)**;

Фотографиите на дяла „Места и обекти“ са подредени по азбучен ред според ключовата дума. Тук ще бъде представен следният пример:

ЕКСПОНАТИ от археологическия музей във Пловдив; Шлем; [конски украшения]; оригинали; 2бр.; 16,4/10,7; недатирана; В. Велебни, Пловдив; **(сб.V, а.е.212)**

Фотографии представящи снимки на събития са разделени на следните рубрики: ВЕЧЕРЯ; ВРЪЧВАНЕ; ГОСТУВАНЕ; ДОКЛАДИ; ЗАСЕДАНИЯ; ИЗБОР; ИЗДИГАНЕ; ИЗЛОЖБА; КОНГРЕС; КОНФЕРЕНЦИЯ; ЛЕКЦИЯ, МАНИФЕСТАЦИЯ; МИТИНГ; ОБСЪЖДАНЕ; ОТКРИВАНЕ; ОТПРАЗНУВАНЕ; ПОДПИСВАНЕ; ПОЕМАНЕ; ПОКЛОНЕНИЕ; ПОЛАГАНЕ; ПОСЕЩЕНИЕ; ПОСРЕЩАНЕ; ПОСТАВЯНЕ; ПРИЕМ; ПРОВЪЗГЛАСЯВАНЕ; СЪБРАНИЕ; СЪВЕТ; СЪВЕЩАНИЕ; СЕМИНАР; СЕСИИ; СИМПОЗИУМ; СКАЗКА; СУРВАКАНЕ; ТЪРЖЕСТВА; ТРАУРНИ ЦЕРЕМОНИИ; УСТАНОВЯВАНЕ; ЧЕСТВАНЕ; ЧЕТЕНИЯ. Рубриците са подредени по азбучен ред. Всяка една от тях включва архивни единици, съдържащи фотографии, обединени под общ признак, в случая - определено събитие. Като пример може да бъде дадено следното описание:

СЪБИТИЯ; Прием по случай конгреса на славистите в София; участник в събитието говори; копие; 12,2/ 17,8 см.; 1964 г.; София; б.а. (сб. V, а.е. 545 – 6)

В заключението са представени основните приноси в изследването, направени са и съществени изводи и анализи, свързани с разглежданите проблеми.

За първи път в националната историопис подробно и на базата на разнообразни сведения е разгледано разпространението на фотографията от Западна Европа към Османската империя и Балканите. Представени са данни за обектите на фотографията – изгледи на архитектурни забележителности, портрети на обществени, политически, културни и пр. дейци, процеси на индустриализация, военни конфликти и др. Разработен е въпросът за връзките между традиционното изобразително изкуство в българските земи и проникналия тук през 40-те години на XIX в. нов изобразителен метод – фотографията. Проблем, който към момента не е бил предмет на задълбочено изследване. Проучен е социалният състав на фотографите и на фотографираните личности в периода на Възраждането. Разгледан е въпросът за ролята на фотографите в национално-освободителното движение.

Обстойно са разгледани и въпросите, свързани с процесите на утвърждаването и развитието на фотографската организация в първите десетилетия на XX в. – организирането в сдружения, признаването ѝ за занаят, въвеждане на строги правила за практикуване и др. Проучени са проблемите пред които се изправя съсловие. Обърнато е внимание на взаимоотношенията между софийското сдружение и провинциалните сдружения.

Изследването на историческите извори и книжнина позволи за пръв път да се осветли и проблемът за географското разпространение на фотографията в българските земи след Освобождението – представени са данни за дейността на фотографите по населени места и съответните години, през които са практикували. Принос в дисертацията е използването на фотографските материали като носители на информация за събития от възрожденската и следосвободенска история на България. Обърнато е внимание на снимки свързани с градовете центрове на губернии в Княжество България (София, Варна, Русе, Търново, Видин), както и за Пловдив и Сливен от Източна Румелия. Представени са данни за фотографите работили там, за това какво фотографират, т.е. какви са личностите и представители на каква част от обществото са те. Проучен е въпросът за това събития от какъв характер се фотографират:

политически, военни, културни и т.н.; какви архитектурни паметници от миналото и настоящето на града са снимани. Отговорите на тези въпроси свидетелстват за това в каква степен фотографиите могат да се използват като исторически извори при изследването на проблеми, свързани с политическата, военната, стопанската и културната история на съответните населени места.

Разработен е непроученият към момента проблем за появата и налагането на разбирането за визуалните документи като важни сведения за миналото. Основните фактори, обусловили тази тенденция, са интересът към все по-разнообразни източници на информация в края на XIX и началото на XX в., както и прецизността на фотографиите като отразители на реалността. За пръв път подробно е проучен проблемът за мястото на фотоматериалите в някои от най-големите архивохранилища на страната. Проучени са неизследваните подробно към момента фотографските материали в сбирка № V в Научния архив към БАН, така необходими за научно-изследователската практика.

От направените до момента проучвания може да се заключи, че фотографията е както занаят, така и изкуство. А поради прецизността на изображението тя се превръща и в документ. В настоящото изследване фотографиите са изследвани от две гледни точки. От една страна, представено е историческото развитие на фотографията и мястото ѝ в българското общество, а от друга, фотографиите са разгледани като носители на историческа информация, проучено е мястото им в архивната система и проблемите при тяхното съхранение и консервиране.

Прегледът на фотографиите, съхранявани в изброените по-горе архивохранилища, води до заключението, че те могат да предложат важна информация както за голям брой личности, така и за ключови събития от периода на Възраждането и Третата българска държава. Съхранението и описанието на фотографиите в архивните учреждения е свидетелство за разбирането, че те са носители на ценна евристична информация. В тази връзка на страниците на едно печатно издание се констатира, че: *„Фотографията е станала в наши дни нещо*

насъщно и затова никои не забелязва колко широко е разпространена тя в културния живот. Какво би било пресата, без това изображение?“⁴⁹

Технологичното развитие на обществото и нуждата от все повече информация за широк спектър от събития, явления и процеси, развиващи се не само в настоящето, но и в миналото, са фактори, които превръщат фотографията в незаменим исторически извор на коректна информация. В края на 20-те години на XX в. във връзка с фотоизложба, провеждана в Магдебург, е изказано мнението, че целта на събитието е да се представи *„грамадното участие на фотографията в днешния живот, както и да демонстрира успехите на фотографическото изкуство“*⁵⁰. Десетилетия по-късно може да се твърди, че нейната двойствена същност - произведение на изкуството и документ, я правят още по-ценна за обществото. Разбирането за призванието на фотографията да съхрани паметта от миналото е изразено с мотото, изписано на знамето на пловдивското фотографско сдружение⁵¹: *„Всичко изчезва, а ликът остава за вечни времена“*.

⁴⁹ Цитатът е част от дописка, посветена на проведената през 1929 г. международна фотографска изложба в германския град Магдебург. Виж: Илюстрирана седмица, бр. 363, 1929 г., стр. 3.

⁵⁰ Илюстрирана седмица, бр. 363, 1929 г., с. 3.

⁵¹ Устав на Пловдивското фотографско сдружение Пловдив. Пловдив, 1925. с. 8.

Публикации по темата на дисертацията:

Ветов, Ч. *Фотографските документи като исторически извор.* - Родознание/Genealogia, 2012, № 3/4, с. 21 – 32.

Vetov, Ch. *The road of photography from Paris to the bulgarian lands: from the daguerreotype invention to the liberation.* - In: Regions, borders, societies, identities in Central and Southeast Europe, 17 – 21 centuries. Collected studies.Sofia – Budapest 2013, p. 149 – 151.

Симеонова, Р., Ветов, Ч. *Фотографски материали за живота и дейността на полк. Петър Дървингов, съхранявани в научния архив на БАН*". - В: 110 години от Илинденско-Преображенското въстание и българската национална идея от Сан Стефано до Букурещ (1878 – 1913). Сборник доклади от международна научна конференция София – Благоевград, 2 -4 октомври 2013 г. С. 2014, с. 695 – 711.

Ветов, Ч. *Фотографските документи като извор за изследване на миналото.* - Наука, 2014, № 3, с. 73 – 75.

Ветов, Ч. *Фотографските извори – евристичност и архивиране.* - Исторически преглед, 28 к.с., приета за печат.

Ветов, Ч. *Фотографията и нейното място в българското общество (утвърждаване и разпространение – края на XIX – 30-те години на XX в.).* - Bulgarian historical review, , 33 к.с., приета за печат.

Ветов, Ч. *Фотографски ателиета и фотографии по българските земи XIX – средата на XX век.* - Родознание/Genealogia, под печат, 14 к.с.